

Δημήτρης Γ. Μαρκαντωνάτος,
Κλασ. Φιλολόγος (ΜΑ, UCL)

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΟΠΛΙΤΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΟΣΜΟ

Για αιώνες οι μάχες στην ελληνική αρχαιότητα διεξάγονταν κυρίως από σιδερόφρακτους πεζικάριους που μάχονταν σε πεδιάδες, ο ένας δίπλα στον άλλο σχηματίζοντας πυκνούς σχηματισμούς, τις φάλαγγες. Πώς προέκυψε αυτό το ιδιότυπο είδος πολέμου σε μια ορεινή χώρα όπως η Ελλάδα και ποιοι ήταν οι οπλίτες, που δεν δίσταζαν να πολεμούν φορώντας βαριές πανοπλίες κάτω από τον καυτό ήλιο του μεσογειακού καλοκαιριού;

Η ΟΜΗΡΙΚΗ ΜΑΧΗ

Οι πρώτες γραπτές αναφορές σε μάχες ανάμεσα σε Έλληνες πολεμιστές απαντώνται στην Ιλιάδα, όπου διαβάζουμε για τις συγκλονιστικές μονομαχίες ανάμεσα σε ήρωες έξω από τα τείχη της Τροίας. Οι περιγραφές αυτές αφορούν κυρίως μεμονωμένους πολεμιστές που καταφθάνουν στο πεδίο της μάχης με άρμα και κατεβαίνουν απ' αυτό για να αντιμετωπίσουν έναν προς έναν κάποιον επίσης μεμονωμένο αντίπαλο. Οι ήρωες προστατεύονται από βαριές μπρούτζινες πανοπλίες και κρατούν μεγάλες ασπίδες. Δεν μάχονται εκ του συστάδην αλλά εξαπολύουν δόρατα και πέτρες ο ένας εναντίον του άλλου και, αν αποτύχουν, τότε μόνο χρησιμοποιούν αγχέμαχα όπλα. Αυτή η μορφή μάχης ανάμεσα σε δύο μονομάχους είναι σίγουρα προϊόν της επιθυμίας του Ποιητή να προβάλλει τους συγκεκριμένους ήρωες, αφού η Ιλιάδα ως ποιητικό κείμενο ενδιαφέρεται να εξάρει την τόλμη και την πολεμική ικανότητα των πρωταγωνιστών.

Εξάλλου ο Όμηρος πριν φτάσει στην περιγραφή μιας μονομαχίας αναφέρεται συχνά σε σφοδρές συγκρούσεις που διεξάγονταν μαζικά ανάμεσα στους ανώνυμους πολεμιστές και στις βαριές απώλειες που προξενούνταν και στις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις. Είναι δύσκολο να καταλήξει κανείς με ακρίβεια στη μορφή της ομηρικής μάχης, αφ' ενός γιατί η διάκριση στοιχείων ιστορικότητας μέσα σ' ένα ποιητικό κείμενο δεν είναι εύκολη και αφ' ετέρου, γιατί οι ομηρικές περιγραφές αναμφίβολα περικλείουν διάφορα χαρακτηριστικά μάχης προερχόμενα τόσο από τα χρόνια του Τρωικού πολέμου (περίπου 1180 π.Χ.) όσο και από την εποχή του σιδήρου και βέβαια τα χρόνια του ίδιου του Ομήρου (μέσα 8^ο αιώνα π.Χ.). Πάντως, παρά την έλλειψη λεπτομερούς περιγραφής του τρόπου παράταξης των στρατευμάτων, είναι σαφές ότι οι εμπόλεμοι βάδιζαν στη μάχη σε τακτικούς μαζικούς σχηματισμούς. Εμπλέκονταν με τον αντίπαλο κατά ομάδες, που είχαν ως επικεφαλής τους διάφορους επιφανείς ήρωες των οποίων τη δράση μας περιγράφει με δραματικές λεπτομέρειες ο Όμηρος. Οι πολεμιστές από την ίδια πόλη ή φυλή πολεμούσαν κοντά ο ένας στον άλλο και η πεζομαχία

διεξαγόταν κυρίως με τη χρήση του δόρατος. Υπήρχαν βέβαια και οι τοξότες που έσπερναν τον τρόπο με τα θανατηφόρα βέλη τους, όμως σ' έναν κόσμο ηρώων, οι αριστοκράτες πολεμιστές θεωρούσαν ότι μπορούσαν να κερδίσουν τη δόξα και την καταξίωση μόνο πολεμώντας από κοντά με το δόρυ και τη σωματική ρώμη. Έτσι, δεν προξενεί εντύπωση ότι σε κάποιο σημείο της Ιλιάδας (Λ, 384-390), το τόξο χαρακτηρίζεται ως όπλο των αδυνάτων και των δειλών.

ΤΑ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (1100 - 800 π.Χ.)

Η πληροφόρησή μας σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου κατά την πρώιμη αυτή περίοδο είναι ελλιπής εξαιτίας της απουσίας γραπτών πηγών αλλά και της ανεπάρκειας διαφωτιστικών αρχαιολογικών ευρημάτων. Τα πιο συνήθη δείγματα οπλισμού που έχουν έρθει στο φως από την αρχαιολογική σκαπάνη είναι αιχμές που ανήκαν σε βαριά δόρατα. Υπάρχουν επίσης αρκετές απεικονίσεις που αναδεικνύουν τη σημασία του ξίφους, ενώ πινακίδες που βρέθηκαν στην Πύλο και την Κνωσό σε Γραμμική Β μνημονεύουν την ύπαρξη μεγάλου αριθμού αρμάτων. Η παρουσία των αρμάτων είναι κάπως προβληματική, γιατί το έδαφος στην Ελλάδα δεν προσφερόταν για αρματομαχίες και την εφαρμογή τακτικών μάχης με άρματα, όπως αυτά χρησιμοποιήθηκαν από μεσανατολικούς λαούς, π.χ. τους Αιγυπτίους και τους Χιτιτίτες. Πιθανότατα τα άρματα αυτά διατηρούνταν στα παλάτια των ηγεμόνων και χρησιμοποιούνταν μόνο για μεταφορές ή οδηγούσαν στη μάχη διοικητές τμημάτων και επίλεκτους πολεμιστές κατά το ομηρικό πρότυπο.

Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι σύμφωνα με τα έθιμα ταφής της περιόδου αυτής, οι πολεμιστές θάβονταν μαζί με τον οπλισμό τους και σε τέτοιους τάφους έχουν βρεθεί κυρίως αιχμές και βέλη. Μεταξύ 900 και 700 π.Χ. ένας μέσος πολεμιστής θαβόταν μαζί με δυο ή τρία ακόντια και, επιπλέον, παραστάσεις πάνω σε αγγεία της ύστερης γεωμετρικής εποχής απεικονίζουν μάχες στις οποίες οι εμπλεκόμενοι εξαπολύουν ο ένας εναντίον του άλλου ακόντια. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι οι αντίπαλοι προσπαθούσαν ακόμα, όπως και στις ομηρικές περιγραφές, να πλήξουν ο ένας τον άλλο από κάποια απόσταση και δεν βασιζόνταν στα όπλα για μάχη σώμα με σώμα. Η διεξαγωγή της μάχης επικεντρωνόταν και τώρα στην εμπλοκή πεζικών τμημάτων, τα οποία ήταν σε κάποιο βαθμό οργανωμένα σε τακτικούς σχηματισμούς. Δεν είχαν όμως ακόμα φτάσει να παραταχθούν σε μορφή οπλικής φάλαγγας και στήριζαν την αποτελεσματικότητά τους κυρίως στη δράση κάποιων καλά οπλισμένων και εμπειροπόλεμων ευγενών πολεμιστών.

Τα συμπεράσματα αυτά σχετίζονται αναμφίβολα με τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στον ελλαδικό χώρο κατά την περίοδο αυτή. Τα αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν ότι μετά την παρακμή του μυκηναϊκού πολιτισμού οι κάτοικοι της Ελλάδας ζούσαν σε μικρούς διασπαρμένους γεωργικούς οικισμούς με μικρή επαφή μεταξύ τους και σχεδόν αποκομμένους από τον έξω κόσμο. Η οικονομία βασιζόταν στη μικρή, αυτόνομη, γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή και βέβαια, υπό αυτές τις συνθήκες, το δυναμικό της

κοινωνίας που μπορούσε να ασχοληθεί με θέματα πολέμου και στρατιωτικής οργάνωσης ήταν περιορισμένο. Έτσι η στρατιωτική δύναμη αυτών των κοινωνιών απαρτιζόταν από μια μάζα φτωχά οπλισμένων ανδρών, γεωργών κυρίως, που δεν διέθεταν εκπαίδευση και επαρκή προστατευτικό εξοπλισμό, και βέβαια εναπόθεταν τις ελπίδες τους στους καλά οπλισμένους ευγενείς που στέκονταν στην πρώτη γραμμή και έκαναν επίδειξη της πολεμικής ικανότητας και της ανδρείας τους. Αυτοί οι ευγενείς ήταν στην ουσία επαγγελματίες πολεμιστές μια και ο πόλεμος ήταν σχεδόν η μοναδική τους ασχολία. Σκοπός τους ήταν να προστατεύουν τις μάζες στη μάχη και βέβαια να διατηρούν το κύρος και τον πλούτο τους μέσα από τις πολεμικές τους διακρίσεις. Η έλλειψη επαρκούς προστατευτικού εξοπλισμού για τους άνδρες αλλά και η ανάγκη να διατηρείται μια στοιχειώδης τάξη και συνοχή στο στράτευμα επέβαλλε τη διεξαγωγή των συγκρούσεων σε ανοιχτό χώρο, όπου θα μπορούσε να υπάρχει κάποιος έλεγχος των ανδρών και κάποια πειθαρχία. Έτσι είναι εύλογη και η χρήση τηλέμαχων όπλων που μπορούσαν να δώσουν ικανοποιητικά αποτελέσματα υπό αυτές τις συνθήκες.

Η εποχή αυτή βέβαια δεν είναι στατική, καθώς σημειώνονται προοδευτικά πολλές κοινωνικοπολιτικές αλλαγές αλλά και τεχνολογικές εξελίξεις. Σημαντικότερη είναι η υιοθέτηση της χρήσης του σιδήρου ως κυρίου υλικού για την κατασκευή όπλων και εργαλείων. Η εξέλιξη αυτή πρέπει να σχετίζεται με κάποια αδυναμία που παρατηρήθηκε στην προμήθεια κασσίτερου και χαλκού για την κατασκευή ορείχαλκου (μπρούτζου). Όπως και να' χει το πράγμα, μόνο μετά το 1000 π.Χ. σημειώνεται καθολική υιοθέτηση της χρήσης του σιδήρου, ο οποίος βέβαια πλεονεκτούσε ιδιαίτερα απέναντι στο μπρούτζο, καθώς ήταν σκληρότερος και μπορούσε να λειανθεί καλύτερα.

Η ΑΝΑΤΟΛΗ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΩΝ ΟΠΑΙΤΩΝ

Οι προαναφερθείσες αλλαγές που δρομολογήθηκαν στο τέλος της γεωμετρικής εποχής εξελίχθηκαν ραγδαία κατά τα μέσα του 8^{ου} π.Χ. αιώνα και οι αρχαιολογικές έρευνες έχουν δείξει ότι αυτή την εποχή πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα μια σειρά από σπουδαίες πολιτικές και κοινωνικές μεταβολές. Η μεγάλη ανάπτυξη της καλλιέργειας δημητριακών που συνδυάστηκε με μια πληθυσμιακή έκρηξη και η αναβίωση του εμπορίου που οδήγησε στην εισαγωγή νέων πολιτισμικών στοιχείων αλλά και τεχνικών ήταν οι σημαντικότερες αλλαγές στο οικονομικό επίπεδο. Ιδιαίτερα ο αποικισμός τόσο της δυτικής όσο και της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου έφερε τους Έλληνες σε επαφή με νέους πληθυσμούς και πολιτισμούς και δημιούργησε νέα σύνορα του ελληνικού κόσμου, τα οποία έπρεπε να διατηρηθούν με νέες μεθόδους και νοοτροπία. Ο δυναμισμός της εποχής φαίνεται και στα καινούρια κοινωνικοπολιτικά δεδομένα που επικράτησαν. Η μοναρχία καταργήθηκε οριστικά και τα ηνία της εξουσίας πέρασαν στα χέρια της αριστοκρατίας που πάντα βέβαια διέθετε μεγάλη δύναμη. Η κορυφαία εξέλιξη είναι το γεγονός ότι η κοινωνική δομή οργανώθηκε σε ένα νέο είδος κοινότητας: την πόλη - κράτος. Επρόκειτο για μια κοινότητα

στην οποία συγκεντρώθηκαν ετερόκλητα πληθυσμιακά στοιχεία, χτισμένη συνήθως κοντά σε κάποιο οχυρό σημείο, η οποία εξελίχθηκε σε θρησκευτικό, πολιτικό και εμπορικό κέντρο μιας ευρύτερης περιφέρειας όπου εξακολουθούσαν βέβαια να υπάρχουν αγροτικοί οικισμοί εξαρτημένοι όμως από την πόλη.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αλλαγών αναδύθηκε ένα νέο είδος μάχης το οποίο βασιζόταν σε ένα σύνολο βαριά οπλισμένων πολεμιστών παραταγμένων σε σχηματισμό φάλαγγας. Η φάλαγγα μπορεί να οριστεί ως ένα σώμα βαρέως πεζικού οργανωμένου σε κλειστό ορθογώνιο σχηματισμό με ευρύ μέτωπο και αρκετές σειρές ανδρών βάθος. Ο όρος *φάλαγγα* απαντάται ήδη στον Όμηρο, όμως η στενή στρατιωτική χρήση του όρου δεν καθιερώθηκε ευρέως πριν τα μακεδονικά χρόνια. Ο βαριά οπλισμένος πεζικάριος ονομάστηκε οπλίτης από το *όπλον* δηλαδή τη μεγάλη ασπίδα που έφερε. Ο οπλισμός του αποτελείτο από μεταλλικό κράνος το οποίο τελειοποιήθηκε γύρω στο 700 π.Χ. και θεωρείται σημαντικό τεχνολογικό επίτευγμα, καθώς κατασκευαζόταν από μονό φύλλο χαλκού. Το κράνος αυτό προστάτευε σχεδόν απόλυτα τον πολεμιστή, όμως περιόριζε την όραση και την ακοή, κι έτσι αργότερα κατασκευάστηκαν άλλοι τύποι που δεν είχαν αυτό το πρόβλημα.

Ο κορμός του σώματος καλυπτόταν από δυο φύλλα χαλκού, ένα για το εμπρός μέρος και ένα για την πλάτη. Αργότερα, στις αρχές του 5^{ου} αιώνα, χρησιμοποιήθηκαν ελαφρότεροι και πιο άνετοι τύποι θώρακα. Γύρω στο 675 εμφανίστηκαν και οι περικνημίδες. Υπήρχαν επίσης προστατευτικά επικαλύμματα για τους αστραγάλους, τα χέρια και τους μηρούς. Αυτά όμως τα εξαρτήματα δυσχέραιναν πολύ την κίνηση του οπλίτη και σταδιακά εγκαταλείφθηκαν.

Το σημαντικότερο στοιχείο του οπλισμού ήταν η ασπίδα που εξελίχθηκε κι αυτή γύρω στο 700 π.Χ. Είχε σχήμα κυκλικό και διάμετρο περίπου ένα με ενάμισι μέτρο. Καλυπτόταν από στρώματα δέρματος και χαλκού, αν και αργότερα έτεινε να είναι ολόκληρη χάλκινη. Το πιο ενδιαφέρον σημείο είναι ο τρόπος με τον οποίο την κρατούσαν οι οπλίτες. Καθώς η ασπίδα ήταν κυρτή, το αριστερό χέρι περνούσε μέσα από έναν επίδεσμο, τον *πόρπακα*, που στήριζε το βραχίονα στο ύψος του αγκώνα, ενώ το χέρι έπιανε μια δερμάτινη λαβή, την *αντιλαβή*, από την οποία ο πολεμιστής διατηρούσε την ασπίδα σταθερή. Μ' αυτό τον τρόπο, ο άνδρας κρατούσε την ασπίδα γερά και χωρίς να νιώθει ιδιαίτερα το βάρος της. Το πρόβλημα όμως ήταν ότι έτσι προστάτευε μόνο το αριστερό μέρος του σώματος του αφήνοντας ακάλυπτο το δεξιό. Το στοιχείο αυτό, όπως θα δούμε, σχετίζεται άμεσα με την ανάπτυξη της φάλαγγας. Το κύριο επιθετικό όπλο του οπλίτη ήταν το δόρυ που είχε μήκος δυο με τρία μέτρα και έφερε στην άκρη σιδερένια λόγχη. Στο πίσω μέρος υπήρχε αιχμή, για να στηρίζεται το όπλο στο έδαφος, αλλά χρησίμευε και ως δευτερεύουσα λόγχη σε περίπτωση σπασίματος του δόρατος, κάτι που άλλωστε συνέβαινε συχνά. Ο οπλίτης έφερε τέλος ένα κοντό ξίφος, χρήσιμο σε πολύ κλειστές εμπλοκές.

Αυτός περίπου ήταν με λίγα λόγια ο οπλισμός του οπλίτη, η χρήση του οποίου, με αρκετές βέβαια παραλλαγές, γενικεύτηκε σε όλες

τις ελληνικές πόλεις. Είναι σημαντικό να έχουμε υπ' όψιν μας ότι όλος αυτός ο οπλισμός ήταν πολύ ακριβός κι έτσι ο αριθμός των ανδρών που οι διάφορες πόλεις μπορούσαν να παρατάξουν στο πεδίο της μάχης περιοριζόταν ιδιαίτερα, αν αναλογιστεί κανείς ότι κάθε πολεμιστής ήταν υπεύθυνος για την προμήθεια και το κόστος του οπλισμού του.

ΠΩΣ ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ Η ΦΑΛΑΓΓΑ

Το είδος πολέμου που βασιζόταν στη φάλαγγα των οπλιτών ήρθε να αντικαταστήσει τον προϋπάρχοντα τρόπο αγώνα και να δώσει τέλος στην κυριαρχία των ευγενών και των αριστοκρατών στο πεδίο της μάχης. Η επικράτηση του νέου αυτού τρόπου πολέμου, που βασιζόταν στη βίαη εμπλοκή βαριά οπλισμένων πεζικών τμημάτων, έχει ερμηνευθεί κατά καιρούς ποικιλοτρόπως και έχει γίνει απόπειρα να δοθούν διάφορες εξηγήσεις.

Η πρώτη και παλιότερη ερμηνεία είναι πως το νέο είδος μάχης ήταν κυρίως αποτέλεσμα μιας τεχνολογικής εξέλιξης και συγκεκριμένα της ασπίδας με το νέο τρόπο λαβής που περιγράψαμε πιο πάνω. Με τις παλιότερες ασπίδες με μονή λαβή ο πολεμιστής μπορούσε να καλύψει κάθε μέρος του σώματός του κατευθύνοντας την ασπίδα προς τη διεύθυνση της απειλής. Αυτό βέβαια προϋπέθετε την ύπαρξη αρκετού χώρου γύρω του για να μπορεί να ελιχθεί, ενώ υπήρχε βέβαια το μειονέκτημα ότι το πιάσιμο της ασπίδας δεν ήταν πολύ σταθερό και το βάρος της γινόταν γρήγορα κουραστικό. Με τη νέα διπλή λαβή, ο οπλίτης δεν είχε αυτά τα μειονεκτήματα, έμενε όμως ακάλυπτος στο δεξιό μέρος του σώματος. Ο πυκνός σχηματισμός φάλαγγας ήρθε να αντισταθμίσει αυτό το πρόβλημα, καθώς ο άνδρας προστατευόταν τώρα από τους συμπολεμιστές του που βρίσκονταν στα δεξιά του. Εξάλλου η φάλαγγα λειτουργούσε μαζικά και η αποτελεσματικότητά της οφειλόταν στη συνολική δύναμη των προτεταμένων δοράτων αλλά και στην ωστική δύναμη που ασκούσαν όλοι οι πολεμιστές σαν ένας, καθώς παρέμεναν ο ένας δίπλα στον άλλο σε πυκνό σχηματισμό.

Σύμφωνα με άλλη ερμηνεία, η φάλαγγα προήλθε ύστερα από μακρά περίοδο πειραματισμού. Οι αριστοκράτες που είχαν ως κύρια απασχόληση τον πόλεμο και κατείχαν τα μέσα και τις τεχνικές τελειοποίησαν τα αντικείμενα του οπλισμού που περιγράψαμε νωρίτερα και η υιοθέτησή τους οδήγησε στο σχηματισμό της φάλαγγας, που αξιοποιούσε καλύτερα τα πλεονεκτήματα του οπλισμού αυτού και εξουδετέρωνε τα μειονεκτήματά του. Οι τακτικές μάχης με τη σειρά τους διαμορφώθηκαν και αυτές ανάλογα. Είναι άλλωστε αναμενόμενο οι καινοτομίες αυτές να προήλθαν από το τμήμα εκείνο της κοινωνίας που διέθετε ήδη στρατιωτική παράδοση και εμπειρία και, επιπλέον, τα αρχαιολογικά ευρήματα συνηγορούν αρκετά σ' αυτή την άποψη. Η ασπίδα όμως παραμένει ένα πρόβλημα, καθώς σίγουρα δεν εξυπηρετούσε μεμονωμένους πολεμιστές, όπως ήταν οι ευγενείς που επιθυμούσαν να μάχονται ελεύθερα ώστε να μπορούν να διακρίνονται και να επιτυγχάνουν ανδραγαθίες στο πεδίο της μάχης. Σ' αυτά έρχεται να προστεθεί και το κράνος που, λόγω της περιορισμένης ορατότητας

που παρείχε, προσφερόταν κατ' εξοχήν για χρήση μέσα σε φάλαγγα κι όχι για ανεξάρτητους και ελεύθερα κινούμενους πολεμιστές.

Η άποψη λοιπόν ότι η φάλαγγα αναπτύχθηκε και τελειοποιήθηκε από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα φαίνεται προβληματική, αν μάλιστα αναλογιστεί κανείς ότι ο νέος τρόπος μάχης περιόρισε σε μεγάλο βαθμό την ανάδειξη των ευγενών στα πολεμικά πεδία. Μένει να αναζητήσουμε ποιοι ήταν εκείνοι που κατά κύριο λόγο φορούσαν το βαρύ οπλισμό του οπλίτη και βάδιζαν εναντίον του εχθρού ο ένας δίπλα στον άλλο σε πυκνό σχηματισμό μάχης.

ΠΟΙΟΙ ΗΤΑΝ ΟΙ ΟΠΛΙΤΕΣ

Αναμφίβολα η υιοθέτηση της φάλαγγας απαιτούσε τη συμμετοχή όλων όσων μπορούσαν να υπηρετήσουν ως οπλίτες, αφού άλλωστε η ισχύς της φάλαγγας εξαρτάτο άμεσα από τη μαζικότητά της. Έτσι, πέρα από τους αριστοκράτες ήταν φυσικό να συμμετέχουν όλοι όσοι είχαν την οικονομική δυνατότητα να αποκτήσουν το σχετικό οπλισμό. Αν αναλογιστεί κανείς το υψηλό κόστος του οπλισμού, είναι γεγονός ότι, με εξαίρεση τη Σπάρτη, οι μισοί σχεδόν άνδρες αυτόματα αποκλείονταν από τη συμμετοχή στη φάλαγγα. Για πρώτη φορά όμως έμπαιναν στις πρώτες γραμμές μάχης δίπλα στους πλούσιους αριστοκράτες, που ως τότε μονοπωλούσαν τις πολεμικές δάφνες, όλοι οι κτηματίες, γεωργοί και άλλοι επιτηδευματίες που είχαν μέσο εισόδημα και ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στα οικονομικά βάρη και να πολεμήσουν ως οπλίτες. Επιπροσθέτως η φάλαγγα ήταν ο άριστος σχηματισμός για την προστασία των καλλιεργειών και των κτημάτων από διάφορες επιδρομές, που ήταν τότε ο νούμερο 1 κίνδυνος για τις πόλεις σε μια εποχή ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού.

Υπό αυτές τις συνθήκες λοιπόν, ο κύριος κορμός της οπλιτικής φάλαγγας απαρτιζόταν από αυτούς ακριβώς τους μικρούς κτηματίες, που ήταν πολίτες στις νέες πόλεις-κράτη και είχαν κάθε λόγο να επιθυμούν να προστατέψουν τις περιουσίες τους και τις σοδειές τους, εκθέτοντας τους εαυτούς τους σε όσο δυνατόν μικρότερο κίνδυνο. Και η συμμετοχή τους στη φάλαγγα ήταν ο πιο αποτελεσματικός και ασφαλής τρόπος, για να προφυλάσσονται οι ίδιοι και οι αγροί τους από κάθε λογής επιδρομέα. Αυτοί οι ελεύθεροι άνθρωποι που είχαν ξεπηδήσει μέσα από τις συνεχείς κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές των σκοτεινών γεωμετρικών χρόνων ήταν ανεξάρτητοι ιδιοκτήτες γης που συμμετείχαν ως οπλίτες στη φάλαγγα, για να διατηρήσουν τον τρόπο ζωής που είχαν οι ίδιοι δημιουργήσει στις πόλεις-κράτη.

Σ' αυτό το πλαίσιο μπορεί να εξηγηθεί και το για πολλούς 'παράδοξο' ότι οι Έλληνες, αν και σε ορεινή χώρα, διάλεγαν να πολεμούν στις πεδιάδες. Οι καλλιέργειες βρίσκονταν στα λίγα πεδινά τμήματα της ελληνικής γης και οι συγκρούσεις γίνονταν ως επί το πλείστον για τη διεκδίκηση αυτών ακριβώς των εύφορων περιοχών. Οι περισσότερες εξάλλου συγκρούσεις ανάμεσα στις γειτονικές πόλεις-κράτη οφείλονταν σε συνοριακές διαφορές και σε αμφισβητούμενες πεδιάδες ανάμεσα στις πόλεις, τις οποίες κάθε πλευρά διεκδικούσε για τον εαυτό της. Έτσι η μεσαία αγροτική τάξη των πόλεων μαχόταν

ανοικτά στις πεδιάδες για τη διεκδίκηση αυτών ακριβώς των πολύτιμων και περιορισμένων, εξαιτίας της μορφολογίας του ελληνικού εδάφους, περιοχών. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και αυτή η μορφή της φάλαγγας με το πλατύ μέτωπο στην πρώτη γραμμή όριζε, συμβολικά έστω, τη συνοριακή γραμμή της πόλης ή το εύρος της διεκδικούμενης περιοχής.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ - ΟΠΛΙΤΗΣ

Το γεγονός ότι η λέξη *πολίτης* είναι αναγραμματισμός της λέξης *οπλίτης* ίσως είναι τυχαίο γεγονός, η ουσιαστική όμως σχέση ανάμεσα σ' αυτές τις δυο έννοιες όχι μόνο δεν είναι τυχαία αλλά αντίθετα είναι πολύ ισχυρή. Είδαμε ότι αυτοί οι μεσαίοι γεωργοί - πολίτες των πόλεων-κρατών συμμετείχαν στη φάλαγγα, εφ' όσον είχαν την οικονομική δυνατότητα. Καθώς υπήρχε ο οικονομικός περιορισμός, αυτομάτως έμπαινε και ο περιορισμός για το ποιος μπορούσε να αποκτήσει την ιδιότητα του οπλίτη και ποιος όχι. Οι άκληροι και οι πολύ φτωχοί μπορούσαν να υπηρετήσουν μόνο ως ακροβολιστές και ψιλοί σε ελαφρά άτακτα τμήματα υποστήριξης, που αποδείχτηκαν αργότερα πολύ χρήσιμα στον ορεινό αγώνα και στον ανταρτοπόλεμο, ήταν όμως άχρηστα στις σκληρές μάχες που έδιναν οι σιδερόφραχτες φάλαγγες στις πεδιάδες. Αυτοί οι άνθρωποι επομένως δεν ήταν ευπρόσδεκτοι στις τάξεις των οπλιτών και γι' αυτό κατέληγαν κωπηλάτες στα πλοία ή χρησιμοποιούνταν στις πρώτες αψιμαχίες πριν από την πραγματική μάχη ανάμεσα στους οπλίτες. Επιπλέον οι τελευταίοι υποτιμούσαν τους ακροβολιστές, τους ψιλούς και όλους τους παρόμοιους μαχητές δευτερεύουσας σημασίας, γιατί θεωρούσαν ότι αυτοί μπορούσαν να σκοτώσουν ύπουλα από μακριά χωρίς να εμπλακούν σε μια σώμα με σώμα αληθινή μάχη.

Όμως ο 'σνομπισμός' αυτός των οπλιτών ήταν πραγματικά ιδιαίτερος. Αντίθετα με μεταγενέστερες ιπποτικές ή μιλιταριστικές κοινωνίες, οι παλιοί ευγενείς-ειδήμονες του πολέμου και οι πάσης φύσεως 'ειδικοί' δεν ήταν πια ούτε αυτοί αρεστοί, αφού ακόμα και το αξίωμα του στρατηγού είχε σχεδόν πάψει να υφίσταται. Όσοι ξεχώριζαν ως στρατιωτικοί ηγέτες πολεμούσαν κι αυτοί στις ανώνυμες τάξεις της φάλαγγας και οι επίλεκτοι ιππείς, που σε άλλες κοινωνίες ξεχώριζαν κοινωνικά ως ιππότες, ήταν για τις ανάγκες της φάλαγγας μικρής σημασίας. Έτσι θα έλεγε κανείς ότι στην οπλιτική φάλαγγα έπαψε να υπάρχει θέση για τα ακραία κοινωνικά στρώματα, αφού τον πρώτο λόγο σ' αυτήν είχαν οι μέσοι πολίτες των πόλεων-κρατών.

Κατ' αυτό τον τρόπο η ιδιότητα του στρατιώτη ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με αυτή του πολίτη, αφού κάθε πολίτης που είχε δική του γη και πολιτικά δικαιώματα ήταν εξ' ορισμού και οπλίτης. Η σύνδεση ανάμεσα στις έννοιες του πολίτη και του στρατιώτη-οπλίτη έφτασε στο αποκορύφωμά της στη Σπάρτη, όπου όλοι οι άνδρες που είχαν πολιτικά δικαιώματα ήταν στρατιώτες και το αντίστροφο. Η ύπαρξη των ειλώντων και των λοιπών υποδούλων έδινε τη δυνατότητα στους Σπαρτιάτες να ασχολούνται αποκλειστικά με τον πόλεμο, όμως η αδυναμία κάποιου να

ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του ως στρατιώτης του αφαιρούσε αυτόματα και την ιδιότητα του πολίτη.

Αυτή η αλληλεξάρτηση ανάμεσα στις δυο ιδιότητες επικράτησε και στις άλλες ελληνικές πόλεις και ακόμα και σε μεταγενέστερη εποχή, όπως στην Αθήνα του 5^{ου} αιώνα, οι Αθηναίοι πολίτες είχαν στρατιωτικές υποχρεώσεις ανάλογα με τις οικονομικές τους δυνατότητες. Έτσι οι πιο ευκατάστατοι (*πεντακοσιομέδιμνοι*) είχαν την υποχρέωση της *τριηραρχίας* δηλαδή της επάνδρωσης αλλά και διακυβέρνησης μιας τριήρους. Στο ιππικό υπηρετούσαν όσοι μπορούσαν να συντηρούν άλογο (*ιππείς*), ενώ στην φάλαγγα συμμετείχε η τρίτη από οικονομικής άποψης τάξη, οι *ζευγίτες*. Οι κατώτερη τάξη, οι *θήτες* περιορίζονταν στην επάνδρωση του ελαφρού ιππικού. Ανάλογη κατάσταση ίσχυσε μέχρι κάποια εποχή και στη ρωμαϊκή κοινωνία. Τέλος μια ακόμα απόδειξη της ταύτισης πολίτη και οπλίτη είναι το γεγονός ότι σε όλες τις ελληνικές πόλεις απαγορευόταν, εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις, η στράτευση των δούλων, μια και αυτοί δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΤΑΚΤΙΚΕΣ, ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Αξίζει στη συνέχεια να δούμε αν υπήρχε κάποια οργάνωση της φάλαγγας, όσον αφορά την εκπαίδευση των οπλιτών και την τυχόν χρήση κάποιων τακτικών ή μεθόδων στο πεδίο της μάχης. Αναφορικά με την εκπαίδευση των μαχητών, η αλήθεια είναι ότι μόνο οι Σπαρτιάτες εκπαιδεύονταν επίπονα και αδιάκοπα, αφού στην ιδιόμορφη κλειστή κοινωνία τους η πολεμική εξάσκηση ήταν η μοναδική απασχόληση των πολιτών. Στις υπόλοιπες πόλεις, αν εξαιρέσει κανείς κάποιες θεσμικές υποχρεώσεις, όπως ο όρκος του εφήβου που σηματοδοτούσε το πέρασμα στην ηλικία του ενήλικου πολίτη και συνοδευόταν από την παραλαβή της πανοπλίας από το νέο οπλίτη, δεν υπήρχε ουσιαστική ή υπήρχε ελάχιστη εκπαίδευση. Αυτή η έλλειψη οποιασδήποτε προετοιμασίας εξηγείται προφανώς από την απλότητα των τακτικών που εφαρμόζονταν στη μάχη, οι οποίες δεν απαιτούσαν ιδιαίτερα εκπαιδευμένους στρατιώτες για να εκτελεστούν. Στην Αθήνα, για την οποία έχουμε την καλύτερη πληροφόρηση, δεν παρέχόταν επίσημα κάποια εκπαίδευση στους οπλίτες, αν και στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. υπήρχαν στην Αθήνα αλλά και αλλού κάποιοι επαγγελματίες που παρέδιδαν μαθήματα έναντι αμοιβής. Πιθανώς αυτό συνδεόταν με τη βαρύτητα που δινόταν στην αθλητική εξάσκηση αλλά και στο κυνήγι, στο χορό και την πάλη. Άλλωστε το γυμναστήριο ήταν το κέντρο της ζωής στην πόλη για τους νέους και υπήρχε μεγάλη επιθυμία αλλά και ανάγκη όχι μόνο να είναι κανείς καλός αθλητής αλλά και να ξέρει να μάχεται.

Όσον αφορά τις τακτικές, ίσως η πόλη παρείχε κάποια στοιχειώδη εκπαίδευση για το βάδισμα και τους διάφορους σχηματισμούς και ελιγμούς, εξειδικευμένες όμως τακτικές μάχης, με τη σημερινή έννοια του όρου, δεν υπήρχαν. Η έννοια της τακτικής ήταν μέχρι τα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου εντελώς μονοδιάστατη. Εξαντλείτο συνήθως στην επιλογή του πλάτους και του βάθους της

φάλαγγας, την απόφαση για το πως θα κινηθούν τα τμήματα της παράταξης και κυρίως τα άκρα, την τοποθέτηση των τμημάτων μέσα στην παράταξη, συχνά με πολιτικά ή φυλετικά κριτήρια, και βέβαια την επιλογή του πεδίου μάχης. Οι μάχες ανάμεσα σε οπλίτες, αυτή την πρώιμη εποχή που εξετάζουμε, ήταν απλές τόσο σε σχεδιασμό όσο και σε εκτέλεση. Δεν υπήρχαν ενισχύσεις, ειδικές μονάδες, ούτε σύνθετοι ελιγμοί και νυχτερινές επιχειρήσεις, γι' αυτό άλλωστε, όπως προαναφέραμε, οι άκληροι, που μπορούσαν να υπηρετήσουν σε ελαφρά και δευτερεύοντα τμήματα, δεν ήταν ευπρόσδεκτοι. Μόνο μετά τα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου και βέβαια στην εποχή των Μακεδόνων τα πράγματα εξελίχθηκαν, και μάλιστα εντυπωσιακά, όμως τότε πλέον είχαν αλλάξει τα πολεμικά ήθη αλλά και η φιλοσοφία του πολέμου.

Ό,τι ειπώθηκε για την τακτική ισχύει περίπου και για τη 'στρατηγική' που ακολουθούσαν οι οπλίτες κατά την εποχή της εμφάνισης της φάλαγγας. Αυτή αφορούσε κυρίως την συγκέντρωση των μάχιμων πολιτών, την επιλογή της ακολουθητέας πορείας και του χρόνου της επίθεσης, και πιθανώς την οργάνωση επιδρομών στις αγροικίες και την ύπαιθρο του αντιπάλου. Οι αμυνόμενοι, σε περίπτωση που αποφάσιζαν να πολεμήσουν - γιατί αυτό δεν ήταν πάντα βέβαιο - συγκεντρώνονταν και βάδιζαν μέχρι να συναντήσουν τον εισβολέα σε κάποιο ανοικτό πεδίο. Στη μάχη οι αντιμαχόμενοι επεδίωκαν περισσότερο να απωθήσουν τον αντίπαλο παρά να τον εξοντώσουν. Σύγχρονα εφιαλτικά φαινόμενα όπως πλήρης καταστροφή της υπαίθρου, φόννοι, βιασμοί και μόνιμη κατοχή των εδαφών των ηττημένων σπάνια παρατηρούνταν μετά από μάχες στην αρχαϊκή και πρώιμη κλασική περίοδο. Αυτά τα συμπτώματα προέκυψαν κυρίως κατά τα τελευταία χρόνια του πελοποννησιακού πολέμου (431 - 404 π.Χ.), όταν η μάχη είχε πάψει να είναι μονοπώλιο των αγροτών, τα πολεμικά ήθη των ερασιτεχνών οπλιτών είχαν εξαφανιστεί και τα ένστικτα είχαν πλήρως αποκτηνωθεί ύστερα από 27 χρόνια ολοκληρωτικού πολέμου. Άλλωστε οι αντίπαλες πλευρές, η Αθήνα και η Σπάρτη, αν και ήταν διαμετρικά αντίθετες κοινωνίες, είχαν όμως κάτι κοινό σε εκείνο τον πόλεμο. Δεν δίσταζαν και οι δυο να καταπατήσουν εύκολα όλους τους κανόνες μάχης που είχαν καθιερωθεί από τους γεωργούς-οπλίτες τα προηγούμενα χρόνια, αφού καμιά από τις δυο πόλεις δεν είχε άμεση εξάρτηση από τη γεωργία. Οι μεν Αθηναίοι ήταν κυρίως ναυτικοί και προσπορίζονταν κέρδη από τους υποτελείς τους, ενώ οι Σπαρτιάτες ήταν επαγγελματίες πολεμιστές και άφηναν την καλλιέργεια της γης στους περιοίκους και στους είλωτες.

ΣΤΗ ΜΑΧΗ

Πώς όμως διεξαγόταν πραγματικά μια μάχη ανάμεσα σε οπλίτες; Πολλά βιβλία έχουν κατά καιρούς γραφεί για τον οπλισμό, τις τακτικές και τις όποιες στρατηγικές εφαρμόστηκαν στις μάχες της αρχαιότητας, ελάχιστη όμως έρευνα υπάρχει σχετικά με το πως ενεργούσαν πραγματικά οι πολεμιστές την κρίσιμη ώρα, δηλαδή τις αγωνιώδεις εκείνες στιγμές της επαφής και της σύγκρουσης με τον εχθρό.

Στον Ηρόδοτο διαβάζουμε, μέσα από τα λόγια του Μαρδόνιου (7.9), ότι «όταν οι Έλληνες αποφασίζουν να πολεμήσουν, διαλέγουν την πιο επίπεδη περιοχή και εκεί λύνουν τις διαφορές τους. Οι νικητές φεύγουν με βαριές απώλειες, ενώ οι ηττημένοι έχουν κυριολεκτικά εξοντωθεί». Η θέση αυτή ευσταθεί κατά το ήμισυ, αφού οι απώλειες σε καμία περίπτωση δεν ήταν τόσο μεγάλες. Για παράδειγμα, στο Δήλιο, όπου οι Αθηναίοι υπέστησαν μεγάλη ήττα, οι Βοιωτοί έχασαν το 7% της δύναμής τους ενώ οι Αθηναίοι το 14%. Άλλωστε οι αριθμοί των οπλιτών που έπαιρναν μέρος δεν ήταν πολύ μεγάλοι, αν αναλογιστεί κανείς ότι στη μάχη της Νεμέας, μια από τις μεγαλύτερες μάχες οπλιτών που έγιναν ποτέ, η συνολική δύναμη και των δυο πλευρών δεν ξεπερνούσε τις 50.000. Οι αριθμοί αυτοί είναι σχεδόν αμελητέοι συγκριτικά με τις απώλειες π.χ. των Ρωμαίων, οι οποίοι στις Κάνες και στην Τρασιμένη έχασαν περίπου το 60% των ανδρών τους.

Οι μάχες δίνονταν συνήθως το καλοκαίρι και πριν τη σύγκρουση σχηματιζόνταν οι φάλαγγες με βάθος 8 άνδρες ή και παραπάνω. Το μεγαλύτερο πάντως βάθος που έχει καταγραφεί είναι 50 άνδρες, από τους Θηβαίους στη μάχη στα Λεύκτρα (Ξενοφ. Ελληνικά 2,4). Οι πολεμιστές με την ίδια προέλευση πολεμούσαν μαζί, αν και στη Σπάρτη οι ενωμοτίες, που ήταν ομάδες 40 ανδρών, ήδη στα χρόνια του Ξενοφώντα δεν επανδρώνονταν με κριτήριο την προέλευση αλλά μάλλον την ηλικία (οι νεώτεροι μπροστά).

Πριν τη μάχη, οι επικεφαλής έκαναν θυσίες και συχνά απευθύνονταν στους άνδρες τους, για να τους εμψυχώσουν. Το σύνθημα για την εκκίνηση δινόταν συχνά με σάλπιγγα και οι άνδρες βάδιζαν ψάλλοντας ίσως τον παιάνα, με τα δόρατα να κοιτούν ακόμα ψηλά. Με εξαίρεση τους Σπαρτιάτες, οι οπλίτες βάδιζαν γρήγορα και με ένα δεύτερο σήμα προέτειναν τα δόρατα στο ύψος του στήθους. Όταν πλησίαζαν κοντά στις γραμμές του εχθρού επιτάχυναν σε τροχάδην και έτρεχαν πλέον κανονικά λίγα μέτρα πριν έρθουν σε επαφή, όταν πια βρίσκονταν μέσα στην ακτίνα δράσης των εχθρικών ακοντίων. Αν βέβαια ο εχθρός διέθετε τοξότες, όπως έγινε στις περιπτώσεις όπου οι Έλληνες αντιμετώπιζαν τους Πέρσες π.χ. στο Μαραθώνα, τότε η φάλαγγα πρέπει να κινείτο από τη αρχή πιο γρήγορα, για να βρεθεί γρήγορα έξω από τον τομέα δράσης των θανατηφόρων βελών. Πάντως στις μάχες ανάμεσα σε Έλληνες οπλίτες, οι πολεμιστές σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές (Θουκυδίδης, Ξενοφών, Πλούταρχος κλπ.) βάδιζαν στην αρχή και έπειτα επιτάχυναν. Μόνο οι Σπαρτιάτες βάδιζαν σε όλη την απόσταση, για να διατηρούν την παράταξή τους σε συνοχή και μάλιστα στη μάχη της Νεμέας λέγεται (Ξενοφ. Ελληνικά 4,2) ότι σταμάτησαν 180 μέτρα πριν τον εχθρό, προφανώς για να τακτοποιήσουν τις γραμμές τους.

Τα δευτερόλεπτα της επαφής των πρώτων γραμμών ήταν τα πιο κρίσιμα και αγωνιώδη. Σε κάποιες περιπτώσεις η μάχη κρινόταν πριν καλά-καλά αρχίσει, καθώς πανικός κυρίευε αυτούς που δέχονταν την επίθεση και τους έκανε να τραπούν σε φυγή, πριν συγκρουστούν με τον εχθρό. Κάτι τέτοιο συνέβη στην πρώτη μάχη της Μαντινείας το 418 π.Χ. καθώς κάποιοι από τους αμυνόμενους δεν άντεξαν στη θέα των Σπαρτιατών που έρχονταν εναντίον τους και διαλύθηκαν (Θουκ. 5,72).

Οι οπλίτες της πρώτης γραμμής έπρεπε πραγματικά να έχουν ατσάλινο νευρικό σύστημα, για να μπορούν να σταθούν ψύχραιμα στη θέση τους, καθώς τα εχθρικά δόρατα έρχονταν καταπάνω τους με ταχύτητα. Μερικές φορές η μια άκρη της φάλαγγας μπορεί να μη δεχόταν κατά μέτωπο επίθεση, και μάλιστα ο Θουκυδίδης (5,71) παρατηρεί ότι όλες οι φάλαγγες είχαν την τάση να πυκνώνουν δεξιά, μια και οι άνδρες αναζητούσαν προστασία για το δεξιό ακάλυπτο μέρος του σώματός τους στην ασπίδα του συμπολεμιστή τους που πολεμούσε δεξιά τους.

Τι γινόταν όμως μετά την εμπλοκή; Αρχικά φαίνεται ότι οι οπλίτες μάχονταν με το δόρυ περασμένο κάτω από το χέρι και στη συνέχεια άλλαζαν και το κρατούσαν από πάνω. Αν το δόρυ έσπαγε, ερχόταν η σειρά του ξίφους. Αυτό πάντως που έχει σημασία είναι ότι η ισχύς της φάλαγγας εξαρτάτο κυρίως από τη συνοχή της. Δεν ήταν τόσο σημαντική η σωματική ρώμη του κάθε πολεμιστή όσο η ικανότητά του να παραμένει ψύχραιμα σε σχηματισμό δίπλα στους συμπολεμιστές του. Σύμφωνα με τη σπαρτιατική άποψη, αυτοί που βρίσκονταν εκτός γραμμής θα μπορούσαν πιο εύκολα να υποχωρήσουν υπό πίεση και, όπως έλεγε ο Σπαρτιάτης στρατηγός Βρασίδης (Θουκ. 4,126), «η ανεξάρτητη δράση πάντα θα μπορούσε να δώσει μια καλή δικαιολογία στον άνδρα, για να σώσει το τομάρι του». Είναι χαρακτηριστική η ρήση του Ηροδότου (7,104) ότι οι Σπαρτιάτες πολεμώντας κατά μόνες δεν ήταν καλύτεροι από κανέναν, όταν όμως πολεμούσαν σε φάλαγγα, κανείς δεν ήταν καλύτερός τους. Η συνοχή της φάλαγγας είχε μεγάλη σημασία, γιατί οι οπλίτες ‘έσπρωχναν’ με τις ασπίδες τους τον εχθρό προσπαθώντας να τον απωθήσουν και τελικά αυτό το σπρώξιμο (*ωθισμός*) αποτελούσε βασικό στοιχείο της μάχης ανάμεσα σε οπλίτες. Μ’ αυτό τον τρόπο η ασπίδα μετατρέποταν σε επιθετικό όπλο, μια και αποτελεσματική και αποφασιστική απώθηση του εχθρού μπορεί να τον έτρεπε σε φυγή και να οδηγούσε στη νίκη.

Η μάχη τελείωνε, όταν η μια πλευρά προξενούσε σημαντικές απώλειες στην άλλη, διασπούσε την παράταξη και την ανάγκαζε σε υποχώρηση. Σπάνια συλλαμβάνονταν αιχμάλωτοι, μια και οι τραυματίες ήταν συνήθως σε θέση να διαφύγουν. Όταν όμως υπήρχαν αιχμάλωτοι, αυτοί συνήθως αφήνονταν ελεύθεροι μετά τον πόλεμο, αν και καμιά φορά πωλούνταν ως δούλοι και, αν ήταν στρατηγοί, ορισμένες φορές εκτελούνταν. (π.χ. οι Αθηναίοι στρατηγοί στη Σικελία).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη μάχη ανάμεσα σε οπλίτες σημαντικό ρόλο έπαιζε η ικανότητα των μονάδων να παραμένουν πειθαρχημένες και να εκτελούν με επιτυχία κάποιους ελιγμούς που μπορούσαν να φέρουν τη νίκη. Σ’ αυτό το σημείο οι Σπαρτιάτες είχαν πλεονέκτημα, καθώς ήταν σε θέση να εφαρμόζουν τακτικές που για άλλα στρατεύματα θεωρούνταν υπερβολικά πολύπλοκες. Όπως όμως είδαμε νωρίτερα, σ’ αυτό το είδος μάχης οι τακτικές ήταν μάλλον δευτερεύουσας σημασίας. Εξάλλου, την ώρα της σύγκρουσης, οι διοικητές βρίσκονταν συνήθως στην καρδιά της μάχης και είναι αμφίβολο κατά πόσο μπορούσαν να διοικήσουν υπό τέτοια πίεση ή να κατευθύνουν τους άνδρες τους. Γι’ αυτό ο πιο

σημαντικός παράγων επιτυχίας ήταν αυτός για τον οποίο πολλούς αιώνες αργότερα ο Ναπολέων είπε ότι ζυγίζει τα τρία τέταρτα της νίκης: το ηθικό.

Είδαμε ότι ορισμένες μάχες κρίνονταν αμέσως, καθώς η μια πλευρά τρεπόταν γρήγορα σε φυγή αδυνατώντας να συγκρουστεί ισότιμα με τον αντίπαλο. Αυτή είναι σε μεγάλο βαθμό η εξήγηση της επιτυχίας των Σπαρτιατών. Ο Πλούταρχος λέει πως οι Λακεδαιμόνιοι ήταν ακαταμάχητοι ως προς τον τρόπο με τον οποίο έμπαιναν στη μάχη και, χάρη στη φήμη τους, τρομοκρατούσαν τους αντιπάλους, που δεν πίστευαν ότι μπορούσαν να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τους Σπαρτιάτες. Διέθεταν υψηλό ηθικό και μεγάλη αυτοπεποίθηση και μπορεί κανείς να καταλάβει τον τρόπο που καταλάμβανε τους περισσότερους Έλληνες, όταν αντίκρυζαν τη Σπαρτιατική φάλαγγα να βαδίζει εναντίον τους με το χαρακτηριστικό *A* στις ασπίδες τους να γυαλίζει στον ήλιο. Όμως και οι επιδόσεις των Αθηναίων και άλλων Ελλήνων, που δεν ασχολούνταν μόνο με τον πόλεμο, ήταν συχνά αντάξιες, καθώς αυτό που είχε τη μεγαλύτερη σημασία δεν ήταν τόσο η πολεμική εκπαίδευση, όσο το ψυχικό σθένος, η τόλμη και η συναίσθηση του κάθε άνδρα ότι έπρεπε να μείνει πάση θυσία στη γραμμή δίπλα στους συμπολεμιστές του.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η φάλαγγα των οπλιτών κυριάρχησε στο πεδίο της μάχης για αιώνες και μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο τελειοποιήθηκε, για να φτάσει σε πολύ εξελιγμένη μορφή στα μακεδονικά και ρωμαϊκά χρόνια. Η ισχύς της σε πεδινό αγώνα ήταν συντριπτική και η ανωτερότητά της αποδείχτηκε πολλές φορές απέναντι σε κάθε άλλο είδος πεζικού που παρέταξαν απέναντί της οι Πέρσες και άλλοι ανατολικοί λαοί. Αυτό όμως που αξίζει να συγκρατήσει κανείς είναι ότι, στα αρχαϊκά τουλάχιστον χρόνια, υπήρχε ήθος και ίσως και κάποιος ρομαντισμός, καθώς οι οπλίτες δεν ήταν παρά απλοί, ελεύθεροι άνθρωποι, καλλιεργητές και μικροκτηματίες ως επί το πλείστον, που αναμετρούσαν επί ίσοις όροις τις δυνάμεις τους και δεν είχαν σκοπό να εξοντώσουν τον αντίπαλο αλλά μόνο να διατηρήσουν τα κεκτημένα τους και τον τρόπο ζωής τους. Όπως έχει χαρακτηριστικά ειπωθεί κατά παράφραση των λέξεων του von Clausewitz, την πρόιμη εκείνη εποχή «ο πόλεμος ήταν η συνέχιση του *συμποσίου* με άλλα μέσα».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- (1) V.D. Hanson: HOPLITES, THE CLASSICAL GREEK BATTLE EXPERIENCE, Λονδίνο Routledge 1991
- (2) V.D. Hanson: THE WESTERN WAY OF WAR: Infantry battle in classical Greece, Oxford University Press 1989
- (3) J Rich & G. Shipley: WAR AND SOCIETY IN THE GREEK WORLD, Λονδίνο Routledge 1986

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ το 1998

- (4) M. Sage: WARFARE IN ANCIENT GREECE, Λονδίνο Routledge 1996
- (5) D. Kagan: THE OUTBREAK OF THE PELOPONNESEAN WAR, Cornell University Press 1967
- (6) Y. Garlan: WARFARE IN THE ANCIENT WORLD, Chatto and Windus Λονδίνο 1975
- (7) A. M. Snodgrass: ARMS AND ARMOUR OF THE GREEKS, Oxford University Press 1967
- (8) S. Hornblower: THUCYDIDES, Λονδίνο Duckworth 1987
- (9) J Salmon: 'Political hoplites' στο *JHS* 97 (1977)
- (10) Ομήρου: ΙΛΙΑΔΑ (Εκδόσεις Ζαχαρόπουλου)
- (11) Θουκυδίδου: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (Εκδόσεις Ζαχαρόπουλου)
- (12) Ηροδότου ΙΣΤΟΡΙΑΙ (Εκδόσεις Ζαχαρόπουλου)
- (13) Πλουτάρχου: ΗΘΙΚΑ (Εκδόσεις Ζαχαρόπουλου)
- (14) Ξενοφώντος: ΕΛΛΗΝΙΚΑ (Εκδόσεις Ζαχαρόπουλου)